

RĂZBOINICI NORD-DUNĂRENI ÎN ARMURI DE ZALE (PARTEA A II-A). REPREZENTĂRILE ANTICHITĂȚII

Cătălin BORANGIC*

Devenită sursă curentă a istoriei în general, imaginea este cu atât mai elocventă cu cât domeniul său este mai vizibil decât cel al scrisului bunăoară, cumulând, în Antichitate, diverse aspecte: de la picturi la arta sculpturală, de la mozaicuri la vase de metal și ceramică până la marile monumente arhitectonice. Colportând mesaje, uneori lăsând în plan secund funcția estetică, imaginea a adunat de-a lungul istoriei accepțiuni multiple, dar în sensul cel mai comun, cuvântul „imagine” face referire la o reprezentare plastică, mai exact grafică, a unui obiect sau a unui concept.

Imaginea este la fel de veche ca societatea umană și în această calitate a fost folosită permanent ca vector de transmitere a unor mesaje cu diferite scopuri și diverse încărcături. Prezența armurilor în operele de artă, cel mai uzual tip de suport al imaginilor din Antichitate, face necesar recursul la analiza lor morfologică, dar mai ales la înțelegerea și percepția lor în raport cu celelalte tipuri de izvoare istorice.

Dacă imaginile care conțin armuri trebuie privite cu oarecare rezerve vizavi de corectitudinea redării sau de tipul de mesaj ce se dorea transmis, armurile în sine, extrase din acest peisaj, oferă un set important de informații despre utilizarea lor, despre formă și importanță, despre contextul istoric care le-a conținut și, nu în ultimul rând, despre posesorii lor.

Prezența armurilor în artă, deși sporadică, se cere privită prin prisma unei nuanțări aparte, ce trebuie avută în vedere în cazul utilizării artei ca vector de transmitere a mesajelor cu caracter politic și de propagandă. Această dimensiune a artei, în special a artei greco-romane și a aparatului administrativ imperial, este regăsită din plin pe monumentele ridicate în cinstea victoriei asupra dacilor, repurtată de împăratul Traian. Valoarea documentară a armelor prezente în arta romană poate fi pusă sub semnul întrebării în unele cazuri, deși susceptibile de distorsionări sunt ansamblurile și nu detaliile. Astfel, informații prețioase despre înfățișare fizică, port ori

* Alba Iulia; e-mail: dada@enciclopedia_dacica.ro.

habitat sunt acceptate ca fiind corecte, în anumite limite, ceea ce sprijină admiterea valabilității și pentru armamentul reprezentat.

Utilizarea imaginii ca document istoric oferă nu numai posibilitatea de a răspunde la o serie de întrebări legate de creatorul imaginii, contextul realizării, conținutul ei, tipul de mesaj inclus, ci și asupra destinatarului sau asupra destinului acesteia. Varii direcții de cercetare, din care arheologia experimentală reprezintă doar un segment, pot fi urmate plecând de la reprezentările de armuri, admițând doza de credibilitate a imaginii echipamentului ilustrat.

Conștientizând limitele care fac din imagine un izvor de cunoaștere istorică, armurile reprezentate în artă, în special romană, singura care a transpus în imagini neechivoce componente ale armamentului geto-dacic, devin parte esențială în cunoașterea acestui arsenal nu numai în ceea ce privește morfologia lor, ci și în privința impactului psihologic și mediatic asupra contemporanilor.

Piatra, ca termen generalizant pentru diferitele tipuri de rocă, a oferit din cele mai vechi timpuri un suport durabil și, ca atare, preferat în ciuda prelucrării greoaie, pe care oamenii și-au immortalizat acele aspecte din viață pe care le doreau perene. Armele au figurat în acest context încă de la început, în monumente și reliefuri cu caracter funerar, de cult sau lucrări publice.

Observând fragilitatea ipotezelor care ar decurge din studierea armurilor geto-dacice prezente în arta sculpturală, foarte restrânse ca număr, nu pare lipsită de importanță trecerea în revistă a unor armuri de zale, celtice și romane, reprezentate în arta greco-romană. Paralelele obținute ar asigura o mai bună soliditate concluziilor, plecând de la realitatea istorică potrivit căreia, în Antichitate, dacii și celții au avut strânse legături culturale și numeroase schimburi, voluntare sau nu, de ordin economico-social, politic și militar. În cadrul acestor schimburi, armurile de zale reprezintă o clară legătură între cele două populații, suficient de consistente, dacă ținem seama de faptul că majoritatea artefactelor, provenite din descoperiri arheologice, aparțin zonei Dunării de Jos și, raportat la migrația celtică, așa-numitei „Celticei” orientale¹.

Dinamismul civilizației celtice este, fără îndoială, suficient de bine cunoscut, la fel și caracterul marțial² al celților, lucru necesar și evident la o

¹ Rustoiu 2008, p. 30.

² Descoperirile arheologice și izvoarele istorice converg spre reconstituirea panopliei de arme a războinicilor celți, caracteristice întregii arii locuite de aceștia. Putem vorbi de spadă (așa-numita spadă de tip celtic, lungă, dreaptă, cu nervură longitudinală mediană, și vârful, de regulă, rotunjit), lance sau sulită, scut, uneori cușite și arc, coif și platoșă din piele sau

populație aflată în dispersie. Plecând în toate direcțiile din zona de geneză, în special triburile și clanurile aflate la periferie sau cel puțin din rândurile acestora, dar nu numai, celții au jalonat Europa și Asia Mică, lăsând contemporanilor o puternică impresie, iar posterității numeroase urme arheologice și artistice. Între acestea sunt și opere de artă ce conțin elemente de echipament militar, printre care și armuri de zale.

Aruncând o scurtă privire asupra unor reprezentări artistice ale armurilor de zale utilizate în lumea celtică, se observă câteva diferențe față de armurile ilustrate pe Columna lui Traian, spre exemplu.

Cele mai timpurii reprezentări ale unor astfel de echipamente sunt cămășile de zale figurate pe frizele templului Athenei Nikeporos din Pergam (pl. I/1-3). „Friza armelor” a fost realizată, probabil, în anul 183 a. Chr., cu ocazia victoriei lui Eumenes II împotriva celților galati³ ori pentru a celebra înfrângerea lui Antiochos III la Magnesia (190 a. Chr.) sau armele reprezentate sunt trofee capturate în urma mai multor succese militare obținute de către dinastia regală din Pergam⁴. Indiferent de motivul redării, este cert că armurile ilustrate reflectă piese de echipament militar celtic, aici fiind prezentate suprapunerile de peste umeri, dar fără mâneci. Un detaliu în plus îl reprezintă sistemele de închidere ale armurilor, vizibile în cazul acestor reliefuri, sisteme ce au bune analogii cu cele ale unor cămăși de zale descoperite în nordul Bulgariei⁵.

O la fel de bună reprezentare, realizată din calcar alb, de origine locală, a fost descoperită la Vachères, departamentul Alpes-de-Haute-Provence (Franța) și este păstrată în Musée Calvet (inv. G 136c) din Avignon. Statuia înfățișează un ofițer celt, care potrivit unor alte teorii, ar fi de fapt un auxiliar gal din armata romană⁶, ce stă în picioare, echipat cu o armură de inele metalice consolidată peste umeri de cele două extinderi de pe spate, atașate cu butoni, și încins în talie cu o centură de care este suspendată o sabie scurtă în teaca ei⁷. Statuia este datată spre sfârșitul

armură de zale, iar cu titlu excepțional chiar cnemide elenistice. Fără îndoială că echipamentul complet, la care adăugăm calul și carul de luptă, a fost un apanaj al elitelor.

³ Denumire generică (Γαλάται) dată unui conglomerat de triburi celtice (tectosagi, tolitobogi/tolistoagi/tolistoboi, trocmi, ulterior și aisagii), așa-zisii *celți orientali*, care au migrat spre Asia Mică, traversând Peninsula Balcanică, între 280 și 270 a. Chr., forțați ulterior de către Antiohos I să se stabilească între fluviile Sangarios și Halys (azi Sakarya și Kizilirmak), în Anatolia Centrală, ținut ce a primit numele lor, *Galatia*.

⁴ Rustoiu 2008, p. 24, nota 45.

⁵ Torbov 2004, p. 61-62.

⁶ Robinson 1975, p. 164.

⁷ *Ibidem*, p. 165, fig. 461; Feugère 1993, p. 126-127.

primului secol a. Chr.⁸ (pl. I/4). Armura, redată realist, este lungă, oprindu-se deasupra genunchilor, mânecile depășind, cu puțin, umerii.

Dincolo de funcția estetică și de faptul că astfel de echipamente erau în uz, se pot deduce dimensiunile întregii cămași, raportate la corpul războinicului, părțile pe care le protejează, respectiv piept, spate, abdomen și bazin.

O altă armură de zale se află figurată pe statuia unui gal, probabil auxiliar în armata romană, expusă la Muzeul Granet, din Aix-en-Provence, Franța. Datată în secolul I a. Chr., statuia înfațișează un om șezând, acum fără cap și brațe, purtând o cămașă cu mâneci scurte, o centură și un ornament pe piept⁹ (pl. I/5).

O cămașă de zale ceva mai scurtă este figurată pe un relief votiv descoperit în localitatea Mavilly (parcul castelului Savigny-lès-Beaune, Côte-d'Or, Dijon, Franța), datat la începutul secolului I p. Chr., ce pare să fi fost dedicată unei divinități a războiului (Marte? Teutates?) reprezentat printr-un războinic (roman? gal?). Sunt redată însă, cu acuratețe, dublurile de peste umeri¹⁰ (pl. II/6), ceea ce face inconfundabil tipul de cuirasă.

Preluarea acestui tip de armură de către romani, după toate probabilitățile direct din lumea celtică, nu a rămas fără ecou în arta imperială. Astfel de redări sunt prezente pe friza triumfală a lui Paulus Emilius¹¹ din Delphi, unde infanteriști și cavaleriști romani le poartă¹².

Alte reprezentări sunt ilustrate pe altarul lui Domitianus Ahenobarbus¹³, expus la Muzeul Luvru, și care datează din cea de-a doua jumătate a secolului I a. Chr. Aici patru legionari și un cavalerist sunt reprezentați purtând cămași de zale care ajung până la jumătatea coapsei și strânse pe talie cu centironul. În două cazuri nu au mâneci și bretelele sunt drepte, iar la una dintre ele, privită din lateral, se poate observa clar cum acestea au fost realizate ca o continuare a părții din spate. Un al treilea caz este cel în care sunt vizibile scurte prelungiri pornind de sub bretele și trecând peste umăr, iar cel de-al patrulea are bretele largi care se întind pe partea superioară a brațelor. Acolo unde se poate vedea partea din față a acestor cămași, o curea orizontală trece de la bretele în fiecare parte, în

⁸ *Ibidem*, p. 89.

⁹ Robinson 1975, p. 164.

¹⁰ *Ibidem*, p. 169, fig. 176.

¹¹ Lucius Aemilius Paulus, consul și general roman, învingător al regelui macedonean Perseus, în bătălia de la Pydna, din anul 168 a. Chr., în urma căreia Macedonia a devenit provincie romană.

¹² *Ibidem*, p. 164.

¹³ Influent personaj politic roman (?-48 a. Chr.), reprezentant al aristocrației senatoriale, partizan al lui Pompei în lupta acestuia cu Caesar, mort în bătălia de la Pharsalus.

aceiași fel ca acelea de pe cămășile galateene din Pergam, dar capetele curelei se află sub bretele¹⁴ (pl. II/ 3-4).

Armurile de zale utilizate de armatele romane sunt de asemenea vizibile pe diferite monumente particulare¹⁵ sau oficiale. Din ultima categorie fac parte reliefurile romane de pe metopele monumentului triumfal de la Adamclisi (jud. Constanța) (pl. III/1-9; IV/1-8) și de pe Columna lui Traian de la Roma.

Reprezentările de zale romane arată o schimbare în ceea ce privește tipul de *lorica hamata* utilizat în armata romană. Astfel, dacă în jurul debutului de secol I a. Chr. se utilizau armuri de zale cu nimic diferite de cele folosite de către celți, cu umeri suprapuși, încheiate peste piept cu ajutorul unei bare îndoite în formă de dublu „S”, așa-numitul „gât de lebădă”, în timpul războaielor daco-romane, cămășile de zale romane sunt diferite, de forma unei tunici, asemănătoare celor purtate de către elita dacică¹⁶. Acest tip de armură este utilizat de către *exploratores* și de către *venatores*, fiind preferată din cauza mobilității ei. Oricum trupele de infanterie ușoară trebuie să fi fost purtătoare de *lorica hamata*, mai ușoare, în timp ce infanteria grea, legionarii, erau echipați în campaniile din Dacia cu *lorica segmentata*, armură ce oferea un grad sporit de protecție împotriva săbiilor curbate ale dacilor. Așa reiese din tipologia armurilor romane de pe trofeul de la Adamclisi, unde romanii sunt exclusiv purtători de *l. hamata* și de *l. squamata*, în vreme ce pe Columna traiană, zalele apar doar sporadic, în situații care sugerează că purtătorii executau misiuni speciale: capturarea de prizonieri, urmărirea fugarilor sau scena sacrificiului regelui dac (pl. V/1-6).

Revenind în spațiul nord-balcanic putem susține utilizarea armurilor de către populațiile războinice de aici și prin faptul că aceste echipamente apar reprezentate pe diferite suporturi. Astfel de redări sunt prezente pe coiful de la Agighiol, comuna Valea Nucarilor (jud. Tulcea) (pl. VI/1a-b). Motivul cavalerului călare, în armură și cu lancea pregătită de atac, apare aici recurent în patru ipostaze, pe obrăzare și pe partea din spate a calotei.

Un personaj călare apare pe una din piesele ce compun tezaurul de la Surcea (jud. Covasna) (pl. VI/2), descoperit în anul 1934 și alcătuit din șase mici nicovale din fier, bucați din argint neprelucrat, două falere realizate în tehnica *au repoussé* și patru discuri din argint. Una dintre falere are forma

¹⁴ Robinson 1975, p. 164.

¹⁵ Monumentul funerar al lui Sextus Valerius Genialis din *Ala I Thraecum*, staționată la *Corinium*, azi Cirencester, Flavinus din *Ala Petriana*, cantonată la *Corstopitum*, azi Corbridge, Marea Britanie, al lui Flavius Bassus din *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, azi Köln sau al lui Flavinus din *Ala Petriana*, la *Corstopitum*, azi Corbridge (cf. *Ibidem*, p. 166).

¹⁶ Borangic 2011, p. 191.

ovală și înfățișează un călăreț în mers spre dreapta, ce ține frâul calului în mâna stângă și în cealaltă, la șold, are o spadă lungă, având capul descoperit, iar gâtul decorat cu colane și are un veșmânt care pare o armură. Pe lângă motivul călărețului¹⁷, pe plăcuța în discuție mai apare și coiful cu pasăre, cu evidentă trimitere la cultele solare și la motivul iconografic al cavalerului trac¹⁸.

Cavalerul solitar, fără animale sau alte personaje, apare și pe două din falerele de la Lupu (jud. Alba) (pl. VII/1-4)¹⁹, cu similitudini în mediul sud-tracic (Galice sau Iakimovo) și care pare, de asemenea, să aibă analogii în modelele cultural-artistice celtice.

Alte reprezentări apar pe un vas (cana nr. 159) de la Rogozen²⁰ (*Pozosen*) (reg. Vrața, Bulgaria) (pl. VI/3), pe un vas de tip *kantharos* provenit din așezarea de la Răcătău de Jos, jud. Bacău (pl. VI/4), sau pe obrăzarul coifului de aur de la Poiana-Coțofenești, comuna Vărbilău (jud. Prahova)²¹ (pl. VI/5). De asemenea, călăreți în armuri apar pe opt dintre plăcuțele de argint aurit de la Letnița²² (*Летница*), reg. Loveci, Bulgaria (pl. VIII/1-4).

Toate aceste piese arată nu numai tipul de armură în uz sau morfologia acestuia, ci jalonează cronologic folosirea echipamentelor defensive cel puțin de către elite, singurele care își puteau etala, în artă, puterea, identitatea și ideologia²³.

Exceptând coiful princiar de la Poiana-Coțofenești, asupra celorlalte reprezentări poate plana o oarecare doză de incertitudine privind tipul de armură ilustrat, sau dacă artistul, din stângăcie, nu a vrut să redea echipament militar de protecție, în special armuri din solzi, ci doar elemente ce sugerau decorul vestimentației, lucru destul de improbabil, dacă ținem cont de statutul personajelor. Aceste incertitudini nu mai apar în cazul reprezentării de pe coiful princiar. Armura este în acest caz redată clar, acoperind doar torsul personajului, ba mai mult aceasta poate fi interpretată ca fiind o cămașă de zale, cu inele mari, rotunde, ceea ce ar complica discuțiile despre locul și perioada când acest tip de armură a apărut. Ansamblul iconografic ce împodobește coiful redă o scenă de sacrificiu în care personajul ține în dreapta un pumnal cu lama îndreptată nefiresc în sus.

¹⁷ O bună analogie este reprezentată de figurile de pe cazanul de la Gundestrup.

¹⁸ Sanie 1999, p. 133-136.

¹⁹ Glodariu, Moga 1994, p. 36; p. 39, fig. 7/placa G; fig. 8/placa H.

²⁰ Crișan 1993, vol. 2, p. 58; Nemeti 1999-2000, p. 111.

²¹ Crișan 1993, vol. 2, p. 52.

²² Crișan 1986, p. 79; Crișan 1993, p. 222; Nemeti 1999-2000, p. 10.

²³ Proprietatea asupra metalelor prețioase și implicit reprezentările în artă a ideologiei proprii au fost apanajul aristocrației militare, segment social redus numeric, dar potent economic și politic (cf. Ursu-Naniu 2004, p. 136-137; Sirbu 2006, p. 49).

Sacrificatorul este înveșmântat cu o armură scurtă, pe trunchi, constituită din elemente rotunde, zale sau solzi, prinsă la mijloc cu o centură de care este legată teaca pumnalului.

Nu lipsită de importanță, prin prisma colportării informației, este reprezentarea armurilor pe monedele romane, care, deși mai puțin numeroase, întregesc tabloul reprezentărilor de armuri nord-balcanice. În acest context poate fi plasată o serie de emisiuni de bronz, bătute cu ocazia încheierii primului război dacic, pe reversul cărora *Dacia* personificată stă așezată în fața zeiței Roma aflată pe o cuirasă de tip *thorax*, evident parte a armelor capturate de la daci (pl. VIII/5a-b) sau este reprezentată doar armura, ca trofeu²⁴ (pl. VIII/6a-b).

Dintre toate categoriile de reprezentări artistice, monedele sunt, de departe, cele mai răspândite și, în același timp, cele care au reflectat cel mai intens evenimentele care au avut în centrul atenției războaiele dacice.

Reprezentările armelor dacice sunt deosebit de numeroase și complexe, dar armurile sunt mai puțin prezente. Dacă încadrarea tipologică a armelor figurate poate fi făcută, nu fără o oarecare doză de probabilitate, ceea ce poate fi sigur trasat din studiul acestor monede este mesajul transmis, ele fiind una din modalitățile principale prin care aceste arme, asociate dacilor, au pătruns în conștiința Antichității.

Romanii au fost primii care au sesizat că moneda poate fi și altceva decât mijlocul de schimb uzual și că, prin larga ei circulație, putea fi un eficient mod de răspândire a unui anume mesaj propagandistic cu evidente componente politice. Această dimensiune psihologică se adaugă faptului că monedele sunt singurele monumente cu caracter unitar, ele trecând de la o perioadă la alta fără a li se altera mesajul pe care îl poartă.

Antropologia socială modernă a subliniat importanța simbolurilor²⁵ la care romanii, empiric, au recurs pentru implementarea propriului program politic. Iconografia prezentă pe monedele romane abundă în mesaje exprimate prin alegorii, simboluri, legende sau imagini concrete. Una dintre temele iconografice predilecte este cea a dușmanului învins, obsesiv repetată de monetarii romani și care, în contextul războaielor daco-romane, vor permite gravarea a numeroase arme ale dacilor, lănci, săbii, armuri ale dacilor pe monede, începând cu epoca lui Traian.

Denari, ași, dupondii și sestertii, monede de valoare mică și medie²⁶, deci capabile să pătrundă în cele mai variate medii sociale, sunt vectorii care

²⁴ Petolescu 2010, p. 143; Moisil 1929, p. 18; 29-30; cf. și *RIC*, II, 447; Cohen 1882, 174; 391; 598; 601.

²⁵ Hannestad 1989, vol. I, p. 11.

²⁶ În raport cu *aureus*-ul, moneda forte a epocii.

au dus imaginea dacului și a armelor sale în mentalul colectiv al Antichității, dar și în cea a urmașilor, așa cum demonstrează o lucrare de artă despre Columna lui Traian, apărută în anul 1667. Intitulată *Colonna Traiana*, și apărută sub semnătura lui Pietro Santi Bartoli, cartea, reeditată sub numele de *Die Traianssäule* de către E. A. P. Dzur, grupează două planșe cu reproduceri artistice ale unui număr de 40 de monede emise sub Traian²⁷, galerie în care regăsim și gravura unei monede care conține o armură.

Exceptând plata soldelor, cea mai importantă funcție a monedelor era să răspândească pe tot cuprinsul imperiului, și chiar în afara lui, imaginea și ideea imperială romană²⁸, în diferitele ei ipostaze. Pe toată durata existenței statului roman monedele vor reflecta spiritul analitic și atașamentul față de concret al propagandei oficiale romane. Mesajul gravat însă nu s-a adresat contemporanilor, ci a depășit cu mult limitele impuse de timp și factorii antropici, monedele fiind unele din cele mai perene monumente, teaurizarea și ascunderea lor făcând posibilă transmiterea, neintenționată desigur, peste vremuri a componentei artistice și informaționale.

Prezența armelor dacice pe numeroase serii monetare, oferă un set important de informații privitoare nu neapărat la morfologia echipamentului militar ilustrat, susceptibilă de modificări cauzate de modelul folosit sau talentul gravorului, ci mai degrabă la mesajul conținut și, implicit, la impactul mediatic obținut. Orice monedă romană conține o parte din istoria Romei, iar prezența dacilor pe acestea demonstrează, încă odată, aportul și apartenența lumii geto-dacice la istoria Europei. Privite din acest unghi, monedele rămân documente elocvente și indispensabile receptării civilizației Antichității mediteraneene, din care neamurile tracilor au făcut parte intrinsecă. Dincolo de valoarea artistică și documentară, cel mai important aspect rămâne asocierea pe care monedele, mai mult decât orice categorie de monumente sau scrieri, a făcut-o între geto-daci și caracterul lor războinic.

Deși nu avem dovezi că dacii și-au etalat arta în sculptură, armele lor apar în aceste tipuri de reprezentări datorită romanilor, care au făcut astfel posibilă reflexia artistică privitoare la arsenalul lor, figurat adesea ca atribut etnic.

Principala sursă iconografică rămâne Columna lui Traian²⁹, construcție remarcabilă, oferindu-se pe sine ca model pentru alte astfel de monumente ulterioare³⁰. Opera arhitectonică a fost ridicată în Forul lui Traian de către arhitectul favorit al împăratului, Apolodor din Damasc, din marmură de

²⁷ Suciu 2006, p. 357-372, pl. IV/24.

²⁸ Hannestad 1989, p. 251.

²⁹ Monumentul a fost inaugurat la 12 mai 113 p. Chr.

³⁰ Hannestad 1989, p. 27.

Paros, având o înălțime de 39,83 m și un diametru cuprins între 3,83 m la bază și 3,66 m la vârf³¹. Banda frizei continue, lungă de 200 m, cuprinde 155 de scene ce înfățișează „secvențe” din cele două războaie daco-romane în care sunt reprezentate 2500 de figuri umane³².

Bine păstrată, operă originală, ea a fost decorată după schițele executate în Dacia, în timpul campaniilor militare și cu siguranță au fost folosiți ca modele, daci și echipament de luptă al acestora, dintre prizonieri și armele duse la Roma.

Monumentul are un vizibil mesaj de propagandă imperială, multe din scene fiind incluse pentru valoarea lor ideologică și simbolică, cu teme care gravitează constant în jurul superiorității militare romane în raport cu barbarii³³. Dacii sunt înfățișați în ipostaze care să sugereze gradul inferior de civilizație, raportat la valorile romane, dar cu o oarecare simpatie, contexte în care războinicii de la stânga Dunării sunt redați ca fiind mai evoluți decât alte seminții din nord, demonstrând un program iconografic elaborat³⁴.

Parte a acestei politici ideologice este și „barbarizarea” excesivă a luptătorilor daci, care sunt aproape invariabil redați fără echipament sofisticat, adesea doar cu sabie și/sau scut. Războinicii daci sunt reprezentați fără armuri³⁵, dar aceste echipamente apar în scenele care ilustrează armele capturate ce împodobesc trofeele.

Baza coloanei este decorată cu arme, reprezentând *congeries armorum*, probabil dintre cele mai de soi prăzi de război, armuri, coifuri, scuturi, arcuri și tolbe ornamentate, topoare și berbeci de asalt, spade, lănci și săbii curbate.

³¹ Daicoviciu, Daicoviciu 1966, p. 10.

³² Gramatopol 1984, p. 180-181.

³³ Hannestad 1989, p. 28.

³⁴ *Ibidem*, p. 29.

³⁵ Excepție fac, probabil, câteva platoșe de piele. Acest tip de armură este redat foarte subtil în cel puțin o scenă de pe Columnă (XXIV), unde doi tarabostes poartă pe sub pelerine un echipament de protecție ce pare a fi făcut din piele groasă (pl. VII/5-6), a cărui mânecă este franjurată în același mod ca *lorica hamata* purtată de legionarii romani în restul scenelor. Acest detaliu completează în mod fericit observația lui Dion Chrysostomos, retor și filozof elin, care, exilat fiind în anul 87 p. Chr. în ținuturile de la Dunăre, observă pregătirile dacilor pentru confruntările cu romanii. El notează că „acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoșe [s.n.], lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați” (Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 16, 20). Nu este clar dacă *platoșele* dacilor erau de un tip anume, de metal sau piele, de zale sau solzi, dacă erau creații proprii sau capturi din războaiele anterioare, dar reiese în mod evident, Dion fiind un observator direct, că aceste echipamente existau în număr suficient de mare încât să iasă în evidență și autorul să menționeze acest aspect ca parte a unei imagini de ansamblu. Există însă o mare probabilitate ca aceste platoșe să fi fost cuirase de tip *thorax*, de piele sau metal, larg utilizate în lumea tracică, începând cu epoca bronzului (cf. Ognenova-Marinova 2000).

Pe latura de nord-est a postamentului, printre numeroase arme și echipamente, în colțul superior din stânga, flancată de un stindard *draco*, se află sculptată o armură de tip *lorica squamata*³⁶ (pl. IX/1). Realizată din solzi nu foarte mici, ceea ce poate sugera fie ipoteza că această armură era din piele tare și nu din metal, fie că sculptorul a ales această manieră de redare din considerente ce țin de posibilitățile de exprimare artistică ori de spațiul și timpul avut la dispoziție. Armura are mâneci până la cot și articulațiile umerilor ranforsate cu două benzi decorate, probabil din același material. Se observă și o întăritură în jurul gulerului, ce pare să fi fost fixată pe cămașă cu ajutorul unor nituri. Solzii, relativ mari, sunt dreptunghiulari și rotunjiți în partea inferioară. Un detaliu semnificativ îl reprezintă mânecele, mai exact stânga, unde se observă că solzii au fost fixați pe un material suport, textil sau piele subțire. Armura pare să fi fost destul de lungă, detaliile părții inferioare nefiind vizibile din pricina unor scuturi care o suprapun, dar ea depășea cu siguranță bazinul purtătorului, deasupra căruia se observă un brâu sau o curea subțire.

De asemenea, flancată de un *draco*, pe aceeași latură a postamentului, în registrul superior drept, parțial acoperită de un stindard, se află o *lorica hamata* (pl. IX/2). Sculptorul a reprezentat-o ca fiind realizată din inele mari, desigur din considerente ce țineau de posibilitatea de redare, cu mâneci care abia depășesc umerii și o lungime care acoperă cel mult partea superioară a bazinului purtătorului. Este foarte vizibilă atât la mâneci, cât și în partea inferioară a armurii, tunica, cel mai probabil de pânză, pe care a fost fixată/purtată țesătura de inele metalice. În partea de jos armura este dantelată, iar la mijloc este încinsă cu o curea subțire din piele.

Latura de nord-est mai are în centrul compoziției grafice o altă armură, de tip *lorica segmentata* (pl. IX/3), realizată fără îndoială din fâșii de piele groasă. Așezată pe un scut imens, flancată, în stânga imaginii de o *falx dacica*, armura face parte dintr-un context grafic ce conține tot arsenalul unui războinic: scut, sabie încovoiată, coif și armură, asociere ce nu poate să fi fost gratuită sau întâmplătoare. Lorică are mâneci până la coate, realizate tot din fâșii de piele, este ranforsată în partea superioară cu două benzi circulare, ce înconjoară umerii. Partea centrală din față a armurii lasă să se vadă numeroasele cataramă metalice ce încheie fiecare segment. În partea de jos, fâșiile de piele care o compun sunt depășite de materialul suport, o tunică de pânză, pe care benzile armurii au fost aplicate sau peste care era purtată. Nedepășind partea inferioară a bazinului purtătorului, această

³⁶ Din punct de vedere terminologic *lorica (cuirasa)*, este un termen care reflectă armurile utilizate de către armata romană, putând fi extins însă asupra tuturor echipamentelor defensive din zale (cf. Tudor 1982, p. 453-455).

armură copiază mai complexe *loricae segmentatae* metalice, utilizate de armata romană.

O altă *lorica segmentata* este figurată pe partea nord-vestică a soclului, în registrul superior stâng (pl. IX/4), flancată de asemenea de un *draco*. Lorică este aproape identică cu cea de pe partea de nord-est, cu excepția mânecilor ce par a fi mai lungi. Partea inferioară a armurii este acoperită de un scut, dar, nefiind vizibilă, stabilirea lungimii cămășii rămâne ipotetică.

Acest tip de armură, asupra căreia, din motive evidente, avem ca singure mărturii reliefulurile Columnei, rămâne unul dintre tipurile de armură ce demonstrează adaptabilitatea războinicilor daci. Ușor de realizat comparativ cu mult mai complexe *lorica segmentata* metalice, acest tip de armură oferea o serie de avantaje între care durată mai scurtă a execuției, precum și accesibilitatea materialului, costuri de producție și de întreținere reduse și mobilitate superioară. Mai puțin eficientă ca grad de protecție, dezavantaj eliminat parțial prin fierberea pielii, era mai ușor de purtat decât modelele metalice (pl. X/6)³⁷.

În registrul superior drept, de pe latura de nord-vest, este ilustrată o *lorica hamata* (pl. IX/5), flancată de asemenea de un stindard *draco*. Realizată în aceeași manieră ca și cămașa de zale figurată pe latura nord-estică a soclului, această armură nu prezintă particularități deosebite în raport cu precedenta, exceptând partea inferioară care, deși este mai deteriorată, nu prezintă nicio dantelare.

Laterala nord-vestică a monumentului mai conține, în registrul inferior, pe centru, o *lorica squamata* (pl. IX/6), care are deosebit de cea din registrul superior stâng de pe latura de nord-est, doar solzii ceva mai mici și lipsa benzilor de ranforsare de pe umeri. Deosebit de lungă, sculptorul reușind să o surprindă integral, flancată în stânga imaginii de o *falx dacica*, iar la bază de un coif și de hampa unei lănci, armura atinge probabil genunchii posesorului.

³⁷ Mulțumiri pentru sfaturi, informații și fotografii se cuvin lui Andrei Mihai, reenactor în cadrul asociației *Terra Dacica Aeterna*. Nu există încă un termen convenabil și consacrat în limba română care să denumească persoanele care fac reconstituire istorică, așa cum există în alte limbi: *reenactor* (engleză), *reconstituteur* (franceză), *rekonstructor* (rusă) etc. Activitatea de *reenactment/reconstitution* este de fapt un hobby în care respectivii participanți caută să reproducă, cu un grad cât mai mare de veridicitate, secvența istorică abordată, cu tot ceea ce ține de atmosfera de epocă: vestimentație, echipament, comportament etc. În cele mai multe cazuri „reenactorii” recurg și la arheologie experimentală, mulți având și formație de istorici, fapt ce ajută în mod concret cercetarea istorică propriu-zisă, ceea ce oferă un grad sporit de soliditate concluziilor extrase din astfel de reconstituiri.

Prezența tuturor celor trei tipuri de armură pe fiecare parte a soclului, relevă, pe lângă dimensiunea grafică și comunicațională, faptul că războinicii daci și aliații lor au utilizat toate tipurile de armuri cunoscute în epocă. Foarte probabil, pe lângă cele reprezentate, războinicii daci au folosit și armament³⁸ și armuri romane³⁹, capturate în timpul deselor confruntări anterioare, dar acestea, în mod firesc, nu au putut fi ilustrate de sculptorii romani.

Pe laterala sud-vestică a soclului, în registrul superior stâng, iese în evidență o altă *lorica squamata* (pl. X/1), cu mâneci mai lungi, dar fără benzile de ranforsare de pe umeri. Lungă, flancată în stânga imaginii de un *draco* și, în partea inferioară, de o *falx dacica* și de un *cornix*, armura ajungea până la genunchii purtătorului, fiind încinsă cu o curelușă subțire.

Pe ultima latură, cea sud-estică, pe care se află și intrarea în vestibulul interior, au fost sculptate de asemenea armuri. Astfel, în registrul inferior drept (pl. X/2) se află sculptată o *lorica squamata*, ale cărei elemente constitutive nu diferă substanțial de celelalte reprezentări. Și aceasta are benzi de ranforsare pe umeri, redată sub forma unor linii mai subțiri. Ca element de noutate, această armură prezintă un gen de benzi la jumătatea brațului, vizibile însă numai pe brațul stâng, cu rol de întărire și/sau decorativ.

Același tip de armură este sculptat și în partea stângă a porții, într-o poziție similară (pl. X/3). În plus, această armură are, pe lângă cingătoarea ceva mai lată și benzile de pe umeri, o curea subțire petrecută în bandulieră. Ceea ce atrage atenția este însă faptul că această *lorica* suprapune o cămașă de zale, din care, în urma deteriorării colțului soclului, se mai vede doar un mic fragment. Bucata rămasă relevă același tip de țesătură de zale vizibil pe reprezentările anterioare (pl. X/4).

Sfârșitul primului război daco-roman din 101-102 este ilustrat de scena LXXVIII⁴⁰ care prezintă două trofee romane ce încadrează o reprezentare a zeiței Victoria. Pe trofeul din dreapta se află expusă o *lorica squamata*, realizată din solzi mari (pl. X/5).

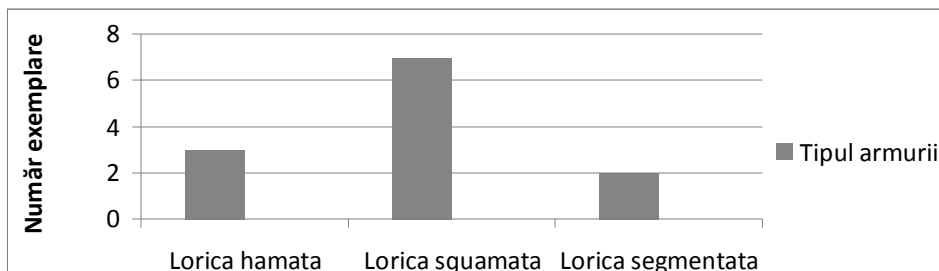
Statistic (grafic 1), reprezentările de armuri de pe Columnă, în care nu sunt incluși *cataphractarii* sarmați, arată o preponderență a tipului *lorica squamata*, fără a putea stabili cu certitudine dacă solzii erau de piele sau de metal. Judecând însă după mărimea solzilor și lipsa nervurilor centrale,

³⁸ Petculescu 1988, p. 261-285.

³⁹ Măndescu 2004, p. 14.

⁴⁰ Cichorius 1896-1900.

aceștia par să fi fost confecționați din piele groasă⁴¹. La fel stau lucrurile și în cazul celor două reprezentări de *lorica segmentata*, ale căror detalii de confecționare, așa cum au fost redade de către artiști, înclină spre ipoteza că erau realizate tot din piele. Este însă posibil ca modalitatea de redare aleasă de sculptori să nu reflecte exact realitatea, detaliile extrem de complexe îngreunând munca, motiv pentru care meșterii au fost siliți să recurgă la unele artificii și simplificări, iar solzii să fi fost de fapt metalici. În acest sens ipoteza este sprijinită de unele plăcuțe de *lorica* provenind din descoperiri arheologice, mai vechi⁴² sau mai noi⁴³.

Grafic 1. Armuri „barbare” reprezentate pe Columna lui Traian

Armurile din inele de fier, mult mai greu de redat în sculptură, sunt totuși detaliate suficient pentru a face orice ambiguitate să dispară. Plecând de la acest exemplu se poate spune că modalitatea de redare a cămășilor de zale este realistă, iar cele de solzi corespund ca morfologie, rămânând discutabil doar materialul din care au fost executate, metal sau piele.

Singura inexactitate poate fi considerată armura de solzi a călăreților roxolani (**pl. III/5**). Aceștia sunt reprezentați ca fiind acoperiți cu solzi din cap până în picioare, inclusiv caii. Dacă admitem că acest lucru ar fi fost posibil, din punct de vedere tehnic, ceea ce pare puțin probabil, artiștii mai mult ca sigur exagerând gradul de protecție, atunci trebuie să căuțim să nu puteau fi metalici, greutatea unei astfel de armuri neputând fi suportată de cal, iar din punct de vedere al mobilității, atât a luptătorului cât și a calului, existând riscul imposibilității de mișcare.

Un ultim aspect care trebuie relevat este cel al apartenenței „etnice” a acestor echipamente, majoritatea cercetătorilor înclinând să atribuie armurile

⁴¹ Un argument ar fi costul ridicat al unei armuri metalice, în raport cu cele realizate din materiale mai ieftine: pânză, piele, lamele de os (cf. Bârcă, Symonenko 2009, p. 306).

⁴² Marinescu 1980, p. 70; Beldiman 1989, p. 127-131; Bârcă 1997, p. 86-87.

⁴³ Pop, Bejinariu 1995, pl. 14; Pescaru *et alii* 2009, p. 181.

de solzi sarmaților. Deși armurile sarmatice prezente în scenele de luptă sunt diferite față de cele redată în componența trofeelor, există posibilitatea ca acestea să aparțină aliaților lui Decebal la fel de mult cum ele se puteau regăsi în panoplia de arme dacice, ca urmare a influenței sarmatice în lumea geto-dacilor. În lipsa unor dovezi arheologice, materialul organic nepăstrându-se, această atribuire etnică este echivocă, însă admitând că solzii sunt metalici, așa cum o dovedesc descoperirile arheologice, se poate spune că *lorica squamata* a fost cunoscută și utilizată de către daci. Asocierile dintre *falx dacica* și aceste tipuri de armuri prezente pe Columnă, nu pot fi nici ele lipsite de sens. O categorie de luptători de elită care utiliza temuta sabia încovoiată, nu putea să lupte și să se facă remarcată fără a avea un mod propriu de gândire militară, de acțiune și, implicit, un arsenal pe măsură. Existența unei elite militare specializate, acei *capillati* sau *comati* menționați de sursele antice, oameni născuți liberi având obligații cu caracter militar și aflați într-o relație de subordonare față de *pilleati*⁴⁴, presupunea o panoplie de arme de calitate, eficiente. Armurile de solzi, mai ieftine, mai ușor de întreținut și, nu în ultimul rând, mai eficiente decât armurile de zale, par, în acest context, să le fi aparținut.

Ambiguitatea este mult redusă în cazul armurilor de zale care, deși mult mai puține în redările sculpturale, sunt mult mai bine reprezentate arheologic, ceea ce clarifică atribuirea etnică. În plus, oferă o vizualizare morfologică suficientă, ce completează datele arheologice, fragmentele de zale descoperite fiind adesea prea deteriorate pentru a le determina fără dubii forma exactă⁴⁵.

Monument fundamental pentru cunoașterea armamentului dacilor, Columna reprezintă nu numai o posibilitate de a vedea în timp, ci și un document istoric a cărui importanță, dincolo de diferitele interpretări date de către specialiști reliefurilor narative sculptate pe ea, a fost sesizată și subliniată în nenumărate rânduri. La origine pictată, pentru sporirea efectului vizual și a autenticității⁴⁶, ea pune în operă nu numai un program iconografic încărcat de semnificații politice, ci aduce în prim planul lumii romane, și ulterior păstrează pentru posteritate, imaginea dacului: bărbos, războinic temut însoțit permanent de sabia sa încovoiată, legendara *falx dacica*⁴⁷ și, iată, și de armura sa.

⁴⁴ Petre 2004, p. 256-260.

⁴⁵ Borangic 2011.

⁴⁶ Brilliant 1979, p. 113-114.

⁴⁷ Asocierea între *falx dacica* și armura de zale este doar o reflexie a imaginarului colectiv, realitatea arheologică asociind armurilor de zale spadele drepte de tip celtic, ambele categorii de armament fiind considerate bunuri de prestigiu, în vreme ce sabia încovoiată

Trecând în revistă reprezentările de armuri din zona nord-balcanică se poate observa ușor împărțirea acestora în două grupe: o serie aparținând artei traco-getice și una artei greco-romane. Diferențele sunt evidente, atât ca tip de mesaj, cât și ca sursă de informație istorică.

Pentru perioada în discuție, în zona nord-dunăreană se constată apariția în iconografie a unui personaj ecvestru, basileu, erou sau divinitate, ce stă în centrul unei mitologii prea puțin relevantă nouă astăzi⁴⁸. Rezultat al unei sinteze între vechile tradiții locale, influențate de universul spiritual greco-roman, personajul stă la baza apariției modelului iconografic și implicit a cultului așa-numitului Erou Cavaler ori Cavaler Trac, dar și la cea a monumentelor Cavalerilor Danubieni⁴⁹.

Arta traco-getică, irumpe undeva între secolele V și IV a. Chr. și, deși principalele artefacte care o caracterizează provin din contexte funerare, e riscant să fie privită doar ca un curent artistic funerar. Ansamblurile decorative ce o caracterizează conțin o serie de motive zoomorfe și antropomorfe ce au înlocuit decorul geometric anterior acestei perioade. Nu există motive care să contrazică faptul că întreaga iconografie relevă un bagaj important de mituri și credințe autohtone⁵⁰. Prezența armelor în reprezentări, în evidentă relație cu cavalerul care le poartă, de altfel unul din elementele iconografice locale⁵¹ importante⁵², nu oferă o paletă largă de tipuri. Sunt prezente lănci, arma predilectă, arcul cu săgeți, ambele utilizate atât la vânătoare, cât și la război, spade, scuturi și armuri. Prezența armurilor în iconografia locală, independentă de mesajul ansamblului, este determinată de realitatea istorică specifică, iar preocuparea artistului de a reda în detaliu echipamentul militar, nu ține doar de esteticul compoziției, ci reflectă legătura dintre armură, elitele locale și ideologia acestora. Redarea armurilor, departe de a fi un clișeu artistic sau iconografic, dovedește diferitele ipostaze ale tipologiei personajului, apare ca parte a unui sistem bine articulat de idei și concepții larg acceptate de comunitate. În acest registru tema decorativă este efectul și nu cauza unui întreg program iconografic din care, pentru

pare să fi fost în uzul altei categorii de războinici al căror echipament defensiv nu este încă foarte bine cunoscut (cf. Borangic 2009, p. 47-48).

⁴⁸ Acest fapt contrastează cu izvoarele istorice referitoare la panteonul geto-dac care nu aduc nicio lămurire cu privire la modul de reprezentare a divinităților, completat de faptul că, deocamdată, nu au fost aduse dovezi arheologice din care să rezulte prezența reprezentărilor antropomorfe și/sau zoomorfe în relație cu sanctuarele sau edificii geto-dacice (cf. Fulger *ms.*).

⁴⁹ Crișan 1986, p. 411-412.

⁵⁰ Nemeti 1999-2000, p. 109.

⁵¹ Preda 1999, p. 86, Sirbu, Florea 2000, p. 109.

⁵² Ursu-Naniu 2004, p. 64.

secvența aceasta, păstrăm componenta marțială, devenită trăsătură culturală distinctă, chiar dacă, foarte probabil, a fost antrenată (impusă?) de către elementele dominante ale societății în discuție.

Armamentul ilustrat are, desigur, valoare simbolică, el reflectă statutul personajului și natura acestuia, iar adesea e prezent doar pentru a anima acțiunea cavalerului. În acest cadru caracteristicile morfologice sunt extrem de volatile, putând fi reținut doar tipul de armament. Faptul că sunt prezente armuri este însă un element extrem de important, ce atestă utilizarea acestui echipament în zonă, chiar dacă este dificil de apreciat exact forma sau tipul. Cert e că armurile erau un atribut al elitelor locale în perioada de maximă efervescență militară a secolelor V-III a. Chr., chiar dacă, deocamdată, lipsesc din descoperirile arheologice. Frecvența motivului cavalerului în ipostaza războinică poate fi o consecință a creșterii importanței războinicilor în secvența de istorie abordată, cheie în care reprezentările ar putea fi de fapt ilustrarea unei divinități a războiului⁵³, poate acel Marte, născut în țara geților⁵⁴.

Analizarea echipamentului ilustrat, dincolo de discursul politic și religios afișat de iconografia prezentată, obligă la regândirea rolului elitelor în zona Dunării de Jos în epoca cristalizării puterii getice.

Evidența relație dintre armuri și elite apare într-o altă lumină privită din perspectiva artei greco-romane, mult mai înclinată spre realism și care, fără a renunța definitiv la tipizări, a fost mai atentă la exprimarea adevărului, reușind adeseori să recompună credibil modelele vizate. Faptul că arta, pe lângă funcția ei estetică, servea și ca mijloc de educație civică precum și ca un instrument politic și mijloc de propagandă, glorificând evenimente militare sau politice, a oferit buna ocazie de a păstra informații vizuale corecte despre armamentul barbarilor.

⁵³ Glodariu, Moga 1994, p. 45.

⁵⁴ Zona Dunării de Jos, aflată la periferia lumii mediteraneene, a cunoscut o dinamică efervescență a fenomenului militar, ce nu a scăpat atenției autorilor antici. Consemnările, deloc puține (Cf. Secula 1996, *passim*), care amintesc de ferocitatea marțială a geto-dacilor, au creat acestora imaginea unui popor războinic, violent și agresiv, măcinat convulsiv de conflicte endemice. Această impresie generală a fost evident întărită de realitățile militare care i-au inclus pe acești războinici, ale căror temperamente și fapte de arme nu erau necunoscute în lumea greco-romană. Existența unei divinități importante a războiului în spațiul geto-dacic, al cărei nume ne este încă necunoscut, dincolo de metaforele sau clișeele autorilor antici și de scepticismul unor cercetători moderni (cf. Dana 2001, cu bibliografia), pare foarte probabilă având în vedere ideologia militară afișată. Lipsește deocamdată acea descoperire care să articuleze numeroasele reprezentări iconografice cu textele antice, fapt ce ar permite identificarea unui *alter ego* local al binomului mediteranean Ares/Marte, pe care îl putem numi, în lipsă, „Mars Geticus”.

Descoperirile arheologice confirmă cunoașterea detaliată a realităților militare, armurile de zale, atât cele ale geto-dacilor, cât și ale celorlalți participanți la evenimentele ilustrate, având analogii perfecte în realitatea istorică, dovadă că realismul afișat venea în întâmpinarea memoriei privitorilor.

Se completează, astfel, tabloul general al utilizării armurilor în lumea războinicilor de la Dunăre, începând chiar cu epoca „prinților de aur” getici și terminând cu războaiele daco-romane, moment după care utilizarea armurilor de orice fel în lumea dacică nu mai poate fi urmărită.

North Danube Warriors in Chainmail Armours. Part II: Ancient Representations

(Abstract)

While the images proper containing armours must be seen with some reserve as to the accuracy of expression or the type of message that they wanted to convey, the armours depicted in such contexts offer very important information about their use, form and importance, their historical context and, last but not least, about their owners.

Although scarce, the presence of armours in art must be looked at from a special perspective called for when art is used as vector for the transmission of political and propagandistic messages. This dimension of art is often found on the monuments raised to honour emperor Trajan's victory against the Dacians. The document value of the weapons present in Roman art is arguable in some cases, although the ensembles and not the details are most likely to be inaccurate. Thus, precious information about the physical appearance, clothes and environment are accepted as being correct, within certain limits, and the validity of featured weapons supported.

The fact that the warrior populations of Northern Balkans made use of armours can be further supported by the presence of such equipment in figurative art. These representations do not only show the type or morphology of the armour in use but they also chronologically frame the use of the defence equipments by the elite, the only category that could display its power, identity and ideology through art. However, there may be some doubts regarding the type of armour shown or the artist's vision, who may have chosen not to reveal military protection equipment, scale armours especially, and focus instead on elements of decorative clothing, a highly unlikely hypothesis, if we consider the status of the characters.

Although we do not possess any proof that the Geto-Dacians used sculpture as a form of artistic expression, their weapons appear in such representations due to the Romans who enabled the artistic reflection of their arsenal now become an ethnic feature of the Geto-Dacian people. Trajan's Column is one such monument featuring Dacian warriors without armours, equipments which appear, however, in the scenes illustrating captured weapons adorning trophies. The base of the Column is decorated with weapons representing *congeries armorum*, probably ones of the best spoils of war – armours, helmets, shields, bows and ornamented quivers, axes and battering rams, swords, spears and curved sabres.

If we review the representations of Northern Balkan armours, we can easily classify them into two groups: one belonging to Thracian-Getic art and the other one belonging to the Greek-Roman art. The differences are obvious in terms of the type of message conveyed and as source of historical information. Far from being an artistic or iconographic cliché, armour representation seems to be part of a well-structured system of ideas, widely accepted by the community. From this viewpoint, the decorative theme is the effect and not the cause of a whole iconographic program.

Undoubtedly, the illustrated weaponry possesses a symbolic value as it reveals the status of the character, his nature, and it is often included with the mere purpose of animating the knight's actions. Within this framework, the morphological features are extremely volatile, only the type or weapon is to be considered. The fact that armours are represented certifies the use of such equipment in the area although it is rather difficult to find out the exact form or type. It is, however, clear that armours were the attribute of local elites in the period of maximum military effervescence in the 5th -3rd centuries BC even if we currently lack any archaeological hard evidence in this respect.

The obvious connection between armour and the elite appears in a different light seen from the perspective of Greek-Roman art which reproduced reality with much more accuracy. The fact that they used art not only for esthetic purposes but also for civic education, as political instrument and for propaganda to glorify political and military events, provided the best chance to preserve correct visual information regarding the weapons of the Barbarians they fought.

Archaeological discoveries confirm the detailed knowledge of the military realities, chainmail armours, both of Geto-Dacians and of other participants in the illustrated events, having perfect analogies with historical reality, proving that the realism shown was meant to keep the memory of those times alive.

In this way, the general picture of armour use by Danubian warriors going from the Getian "golden princes" until the Dacian-Roman wars, when the use of any kind of armour in the Dacian space can no longer be tracked, is complete.

(Translated by Alina Buzuloiu)

Explanation of figures

Graphis 1. *Barbarian* armours depicted on Trajan's Column.

Plate I Weapons frieze, Athena's temple, Pergam (1-3); Gallic-Roman officer, Vachères, Alpes-de-Haute-Provence Department, France (4); Gallic auxiliary, Granet Museum, Aix-en-Provence, France (5) (*apud* www.totalwar.org - 1-2; www.i16.photobucket.com - 3; www.musee-calvet-avignon.com - 4; Robinson 1975 - 5).

Plate II Sarmatians on the Triumph Arch of Emperor Galerius of Tesalonic (1); Trifon's stele from Tanais (2); Roman soldiers equipped with chainmail shirts. Domitianus Ahenobarbus' Shrine, Louvre Museum (3-4); Sarmatians Cataphractari on Trajan's Column (5) Mavilly, Savigny-lès-Beaune Castle Park, Côte-d'Or, Dijon, France (6) (after www.bbc.co.uk - 1; www.twcenter.net - 2; Frontisi 2007 - 3-4; Robinson 1975 - 6).

Plate III Roman soldiers equipped with chainmail shirts, *Trophaeum Traiani*; Metops I, II, III, IV, V, X, XIV, XV, XVIII (*apud* Bobu-Florescu 1960).

- Plate IV** Roman Soldiers equipped with chainmail shirts, *Tropaeum Traiani*; Metops XXI, XXII, XXVI, XXXI, XXXIII, XXXVI, XLI, XLII (*apud* Bobu-Florescu 1960).
- Plate V** Roman soldiers equipped with chainmail shirts, Trajan's Column; Scenes XXIV, XXXVII, CXLV, CXLVI, CXV, CXXXI (*apud* Cichorius 1896-1900).
- Plate VI** Horseman on the visor of the mask from Agighiol. Fragment (1a-b); knight on the silver *fulera* from Surcea, Covasna county (2); knight figure on vessel no. 159 of Rogozen hoard (3); Fragment of *kantharos* from Răcătău de Jos (4); the golden helmet from Poiana-Coșofenești. Detail (5) (*apud* *I Daci* 1997 - 1-2, 4; *Glorie* 1997 - 3; Miclea, Florescu 1980 - 4-5)
- Plate VII** *Faleras* from Lupu, Alba county: (1-4); Dacian warriors wearing cuirasses. Trajan's Column, Scene XXIV (5-6) (*apud* Photo MNUAI - 1-2; Glodariu, Moga 1994 - 3-4; Cichorius 1896-1900 - 5-6).
- Plate VIII** Horsemen in armors on the gilded silver plates from Letnița hoard (1-4); Roman coins featuring Dacian cuirasses – *sestertius* (RIC II 489) (5a-b), *dupondius* (RIC II 582 var) (6a-b) (*apud* *Glorie* 1997 - 1-4; www.tjbuggey.ancients.info 5-6).
- Plate IX** Trajan's Column. Detail Scene XXIV (1); Trajan's Column. Detail Scene XXIV (2); Trajan's Column. Base, NE side. Detail with *lorica squamata* (3); Trajan's Column. Base, NE side. Detail with *lorica hamata* (4); Trajan's Column. Base, NE side. Detail with *lorica segmentata* (5); Trajan's Column. Base, NW side. Detail with *lorica segmentata* (6) (*apud* Cichorius 1896-1900 - 1-2).
- Plate X** Trajan's Column. South-West side of the base, *lorica squamata* (1); Trajan's Column. South-East side, *lorica squamata* (2); Trajan's Column. South-West side, *lorica squamata* (3); Trajan's Column. South-West side, *lorica hamata* (4); The Column, Scene LXXVIII (5); Leather *lorica segmentata*. TDA reconstruction (6) (*apud* Cichorius 1896-1900 - 5; Photo Mihai Andrei - 6).

Abrevieri bibliografice

- Bârcă 1997 - Vitalie Bârcă, *Echipamentul și armamentul defensiv al geto-dacilor în preajma războaielor daco-romane*, în *Istros*, VIII, 1997, p. 83-96.
- Bârcă, Symonenko 2009 - Vitalie Bârcă, Oleksandr Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca, 2009.
- Beldiman 1989 - Corneliu Beldiman, *Plăcuțe de cuirasă (lorica squamata) din Dacia preromană*, în *Carpica*, XX, 1989, p. 125-136.
- Bobu Florescu 1960 - Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, [1960].
- Borangic 2009 - Cătălin Borangic, *Incursiune în arsenalul armelor curbe tracice. False dacica*, în *Terra Sebus*, 1, 2009, p. 43-61.
- Borangic 2011 - Cătălin Borangic, *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a. Chr.-sec. II p. Chr.) – partea I*, în *Terra Sebus*, 3, 2011, p. 171-227.
- Brilliant 1979 - Richard Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, București, 1979.
- Cichorius 1896-1900 - Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin, 1896-1900.

- Crișan 1986 - Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- Crișan 1993 - Ion Horațiu Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, vol. 1-2, București, 1993.
- Cohen 1882 - Henry Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, II, Paris, 1882.
- Dana 2001 - Dan Dana, *Mars Geticus. Realitate istorică sau literară?*, în *EphNap*, XI, 2001, p. 15-39.
- Daicoviciu, Daicoviciu 1966 - Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966.
- Feugère 1993 - Michel Feugère, *Les Armes des romains de la République à l'Antiquité tardive*, Paris, 1993.
- Frontisi 2007 - Claude Frontisi (coord.), *Istoria vizuală a artei*, București, 2007.
- Fulger *ms* - Anca Cezarina Fulger, *Arte imperiale tra Traiano e Adriano nel confronto tra monumenti di Roma e della Dacia romana*, teză de doctorat, tutore Giuliana Calcani, Università degli studi RomaTre, Roma, manuscris.
- Glodariu, Moga 1994 - Ioan Glodariu, Vasile Moga, *Tezaurul dacic de la Lupu*, în *EphNap*, IV, 1994, p. 33-48.
- Glorie* 1997 - Roberto Berti, Euardo La Porta (coord.) *Glorie di Tracia: l'oro più antico, i tesori, i miti*, Firenze, 1997.
- Gramatopol 1984 - Mihai Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*, București, 1984.
- Hannestad 1989 - Niels Hannestad, *Monumentele publice ale artei romane*, vol. II, traducere și postfață Mihai Gramatopol, București, 1989.
- Hoddinott 1981 - Ralph F. Hoddinott, *The Thracians*, New York, 1981.
- I Daci* 1997 - Grigore Arbore Popescu (coord.), *I Daci*, Milano, 1997.
- Marinescu 1980 - Florin Marinescu, *Forța militară a geto-dacilor*, în *SMMIM*, 13, 1980, p. 25-74.
- Miclea, Florescu 1980 - Ion Miclea, Radu Florescu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii*, București, 1980.
- Măndescu 2004 - Dragoș Măndescu, *Un reperto romano di lorica segmentata scoperto sul territorio dell'antica Dacia*, în *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli*, Brăila-Venezia, 2004, p. 13-18.
- Moisil 1929 - Constantin Moisil, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în *BSNR*, 69-72, 1929, XXIV, p. 11-38.
- Nemeti 1999-2000 - Sorin Nemeti, *Zei cavaleri în spațiul nord-balcanic (sec. V a. Ch. - I p. Ch.)*, în *EphNap*, IX-X, 1999-2000, p. 107-129.
- Ognenova-Marinova 2000 - Lyuba Ognenova-Marinova, *L'armure des Thraces*, în *Archaeologia Bulgarica*, 2000, p. 11-24.
- Pescaru *et alii* 2009 - Adriana Pescaru, Angelica Bălos, Romică Pavel, Roxana Stăncescu, Otis Crandell, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, Uroi, oraș Simeria, jud. Hunedoara. Punct: Măgura Uroiului*, în *CCA. Campania 2008 / Valachica*, X, Târgoviște, 2009, p. 181-182.
- Petculescu 1998 - Liviu Petculescu, *Roman Military Equipment in Dacia in the First Century A. D.*, în *The Thracian World at the Crossroad of Civilization*, II, 1998, p. 261-285.

- Petolescu 2010 - Constantin C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, 2010.
- Petre 2004 - Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Iași, 2004.
- Pop, Bejinariu 1995 - Horea Pop, Ioan Bejinariu, *Traci și daci la Șimleu Silvaniei*, pliant expozițional, Zalău, 1995.
- Preda 1999 - Constantin Preda, *Arta traco-getică sau curent cultural artistic scitic?*, în *Pontica*, 32, 1999, p. 83-88.
- RIC - H. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. II, *Vespasian to Hadrian*, London, 1926.
- Robinson 1975 - H. Russel Robinson, *The Armour of Imperial Rome*, London, 1975.
- Rustoiu 2008 - Aurel Rustoiu, *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Cluj-Napoca, 2008.
- Sanie 1999 - Silviu Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Iași, 1999.
- Secula 1996 - Dorin Secula, *Spiritul războinic al geto-dacilor reflectat de izvoarele literare*, în *BCSS*, 2, 1996, p. 111-115.
- Sîrbu 2006 - Valeriu Sîrbu, *Elitele geților dintre Carpați și Balcani (sec. IV-II a. Chr): „prinții de aur și argint”*, în *Istros*, XIII, 2006, p. 41-70.
- Sîrbu, Florea 2000 - Valeriu Sîrbu, Gelu Florea, *Cavalerul în arta tracică (sec V a. Chr. – I d. Chr.) (materiale, tehnici, ateliere, iconografie, posibile interpretări)*, în *Banatica*, 15/1, 2000, p. 105-134.
- Suciu 2006 - Viorica Suciu, *Emisiuni monetare ale împăratului Traian reproduse într-o lucrare din secolul al XVII-lea*, în *Apulum*, XLIII/1, 2006, p. 373-385.
- Torbov 2004 - Nartsis Torbov, *Chain-Mails from Northern Bulgaria (III-I C BC)*, în *Archaeologia Bulgarica*, VIII/2, 2004, p. 57-69.
- Tudor 1982 - Dumitru Tudor (coord.), *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982.
- Ursu-Naniu 2004 - Rodica Ursu-Naniu, *Limbajul mitic și religios al artei princiare getice (sec. IV-III î. Chr)*, Chișinău, 2004.

Cuvinte-cheie: armuri de zale, iconografie, geto-daci, elite militare.

Keywords: chainmail armors, iconography, Geto-Dacians, military elites.

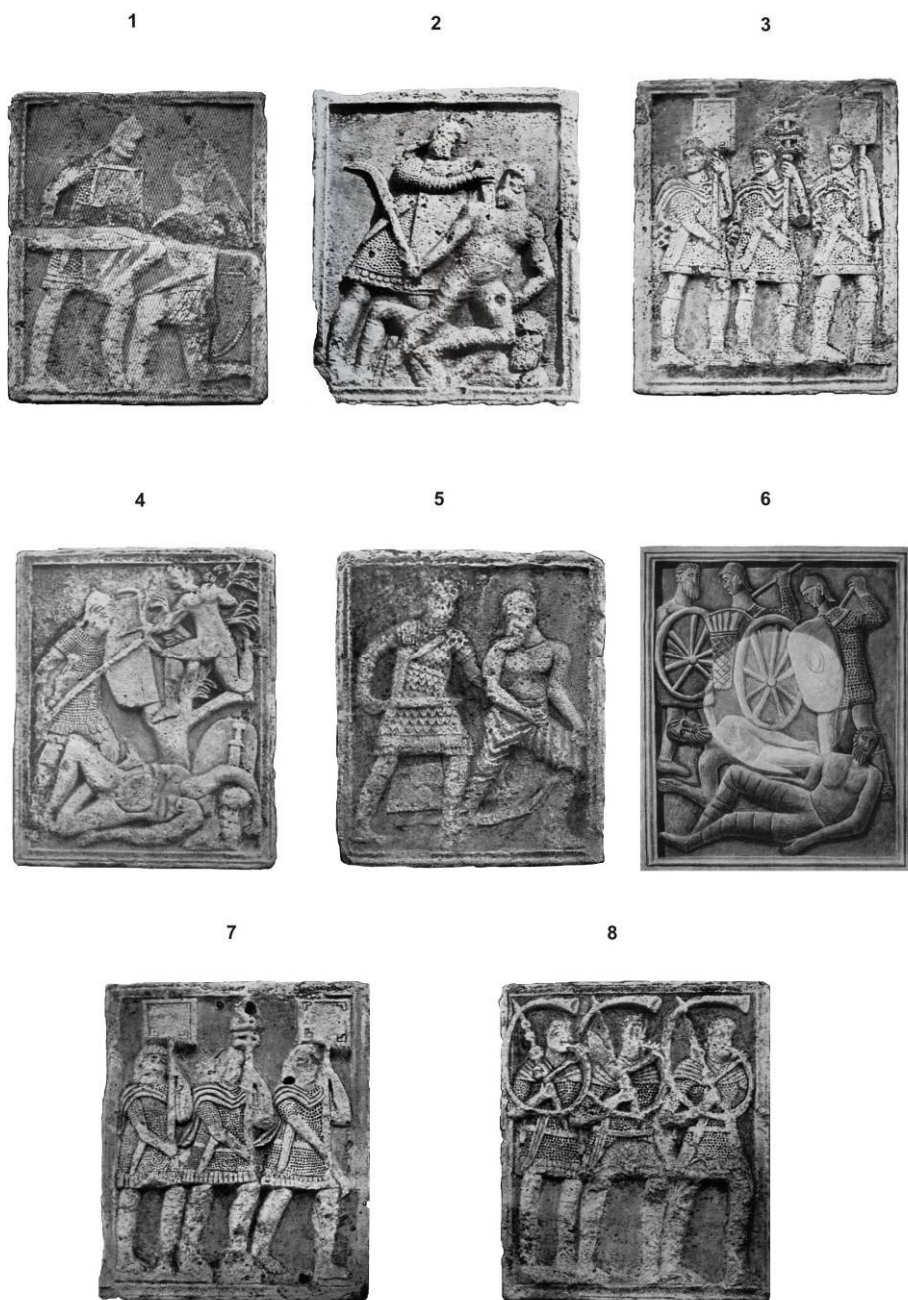
Pl. I. Friza armelor, templul Atenei, Pergam (1-3); ofițer galo-roman, Vachères, departamentul Alpes-de-Haute-Provence, Franța (4); auxiliar gal, Muzeul din Granet, Aix-en-Provence, Franța (5) (*apud* www.totalwar.org – 1-2; www.i16.photobucket.com – 3; www.musee-calvet-avignon.com – 4; H. Russel Robinson – 5)

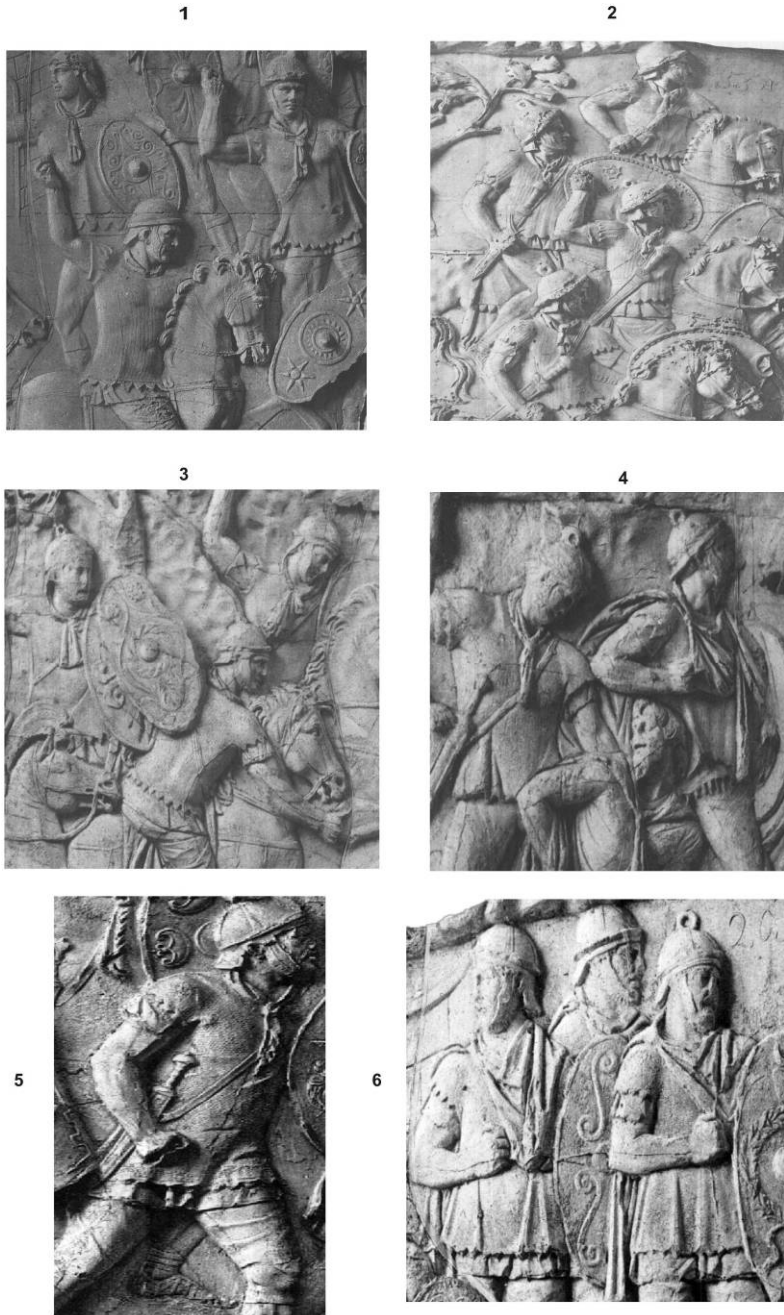
Pl. II. Sarmați de pe Arcul de Triumf al împăratului Galerius, de la Tesalonic (1); stela lui Trifon din Tanais (2); soldați romani echipați cu cămăși de zale. Altarul lui Domitianus Ahenobarbus, Muzeul Luvru (3-4); cataphractari sarmați figurați pe Columna lui Traian (5); Mavilly, parcul castelului Savigny-lès-Beaune, Côte-d'Or, Dijon, Franța (6) (*apud* www.bbc.co.uk – 1; www.twcenter.net – 2; Claude Frontisi – 3-4; Conrad Cichorius - 5; H. Russel Robinson – 6)

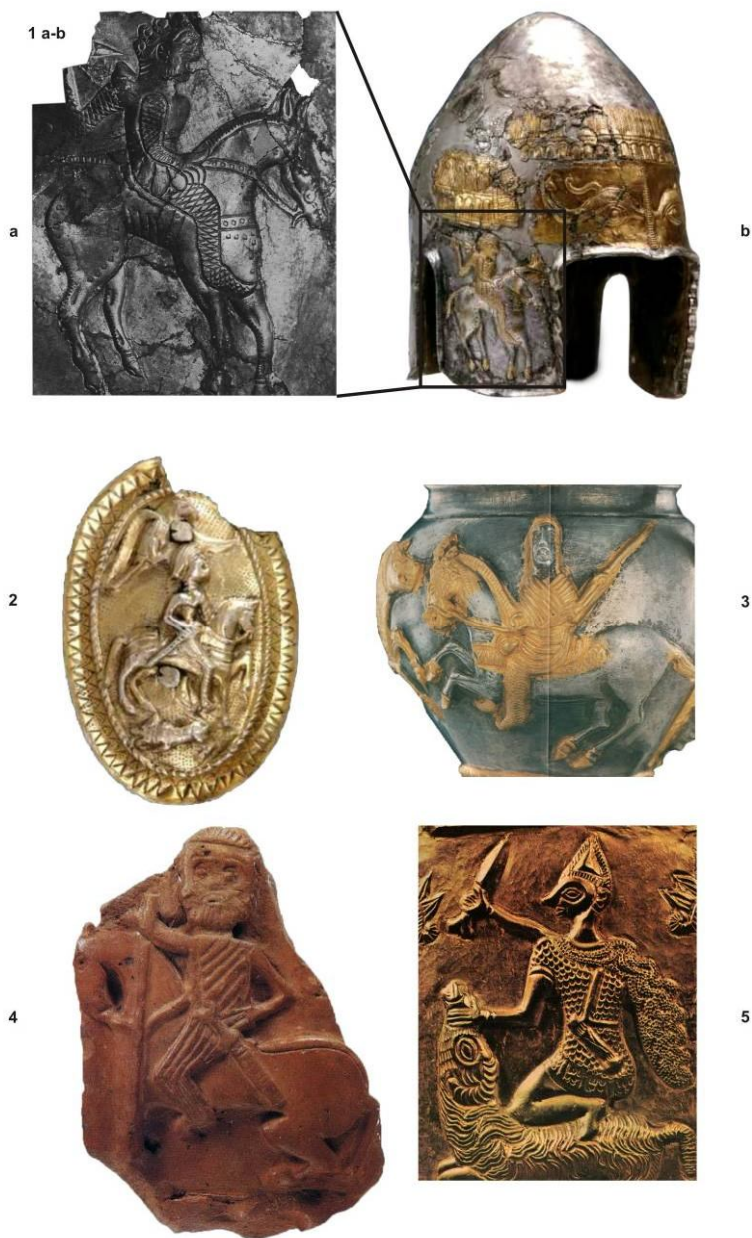
Pl. III. Soldați romani echipați cu cămăși de zale, *Trophaeum Traiani*; metopele I, II, III, IV, V, X, XIV, XV, XVIII (*apud* F. Bobu-Florescu)

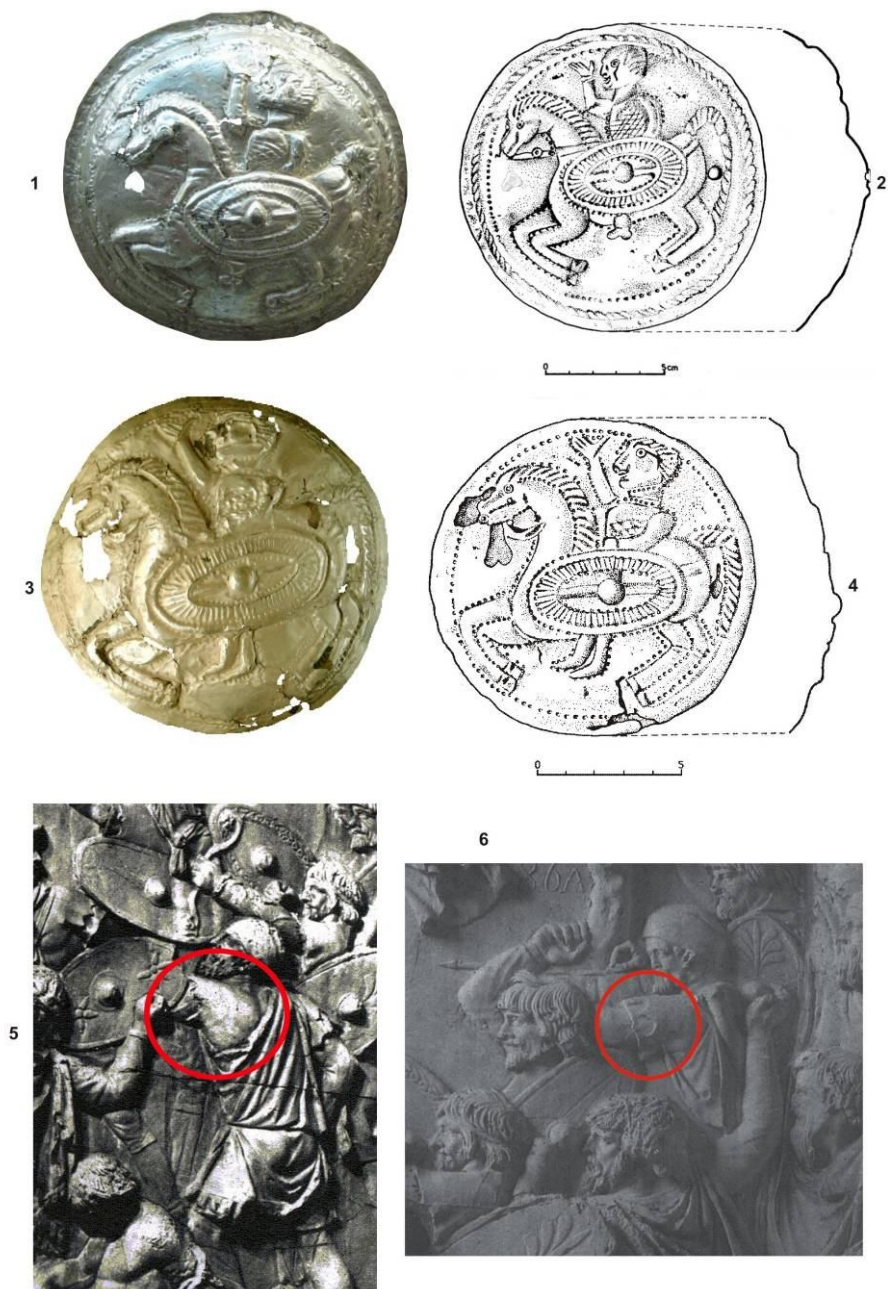
Pl. IV. Soldați romani echipați cu cămăși de zale, *Trophaeum Traiani*; metopele XXI, XXII, XXVI, XXXI, XXXIII, XXXVI, XLI, XLII (*apud* F. Bobu-Florescu)

Pl. V. Soldați romani echipați cu cămăși de zale, *Columna lui Traian* - scenele XXIV, XXXVII, CXLV, CXLVI, CXV, CXXXI (*apud* Conrad Cichorius)

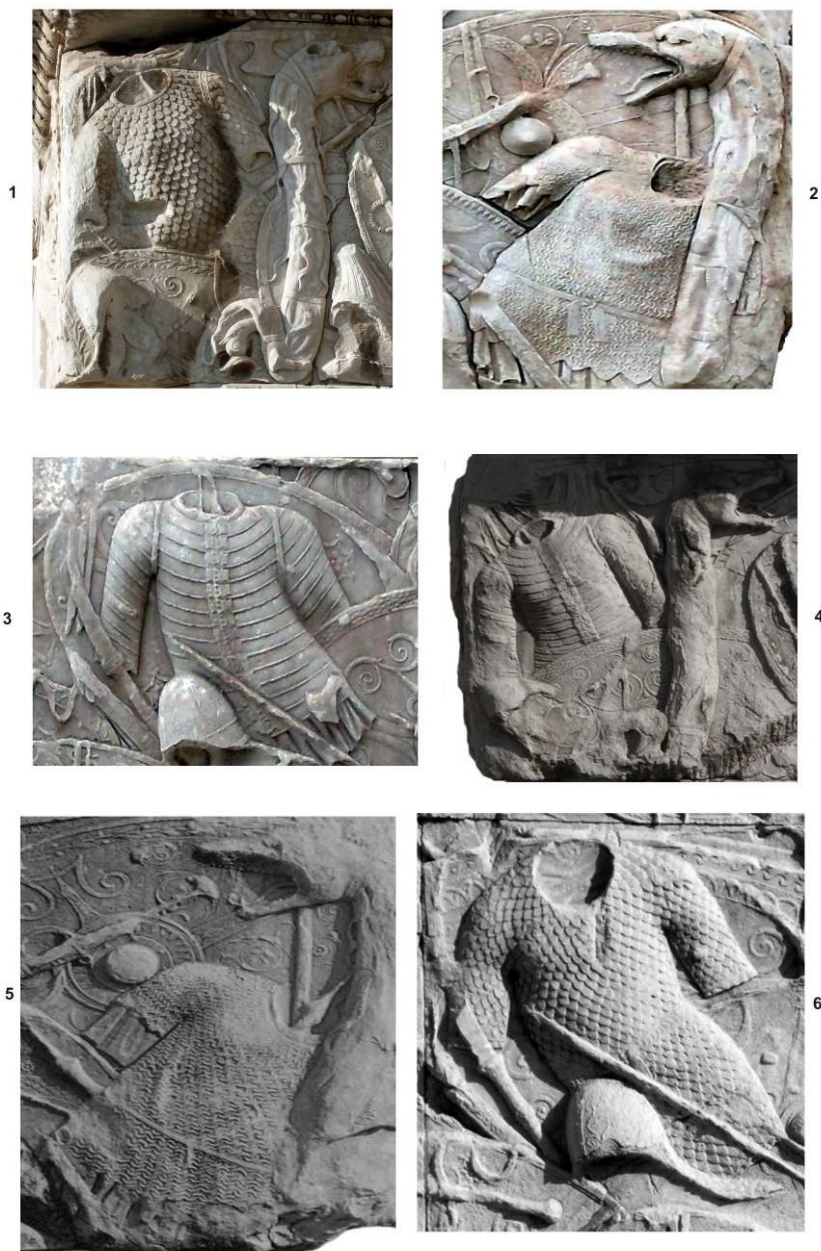
Pl. VI. Călăreț figurat pe obrăzarul coifului de la Agighiol (1 a/b); cavalier de pe falera de argint de la Surcea (jud. Covasna) (2); figură de cavalier pe vasul 159 din tezaurul de la Rogozen (3); fragment de *kantharos* de la Răcățău de Jos (4); coiful de aur de la Poiana-Coțofenești (5) (*apud I daci* 1997 – 1a, 2, 4; Ralph F. Hoddinott – 1b; *Glorie* 1997 – 3; I. Miclea, R. Florescu – 5)

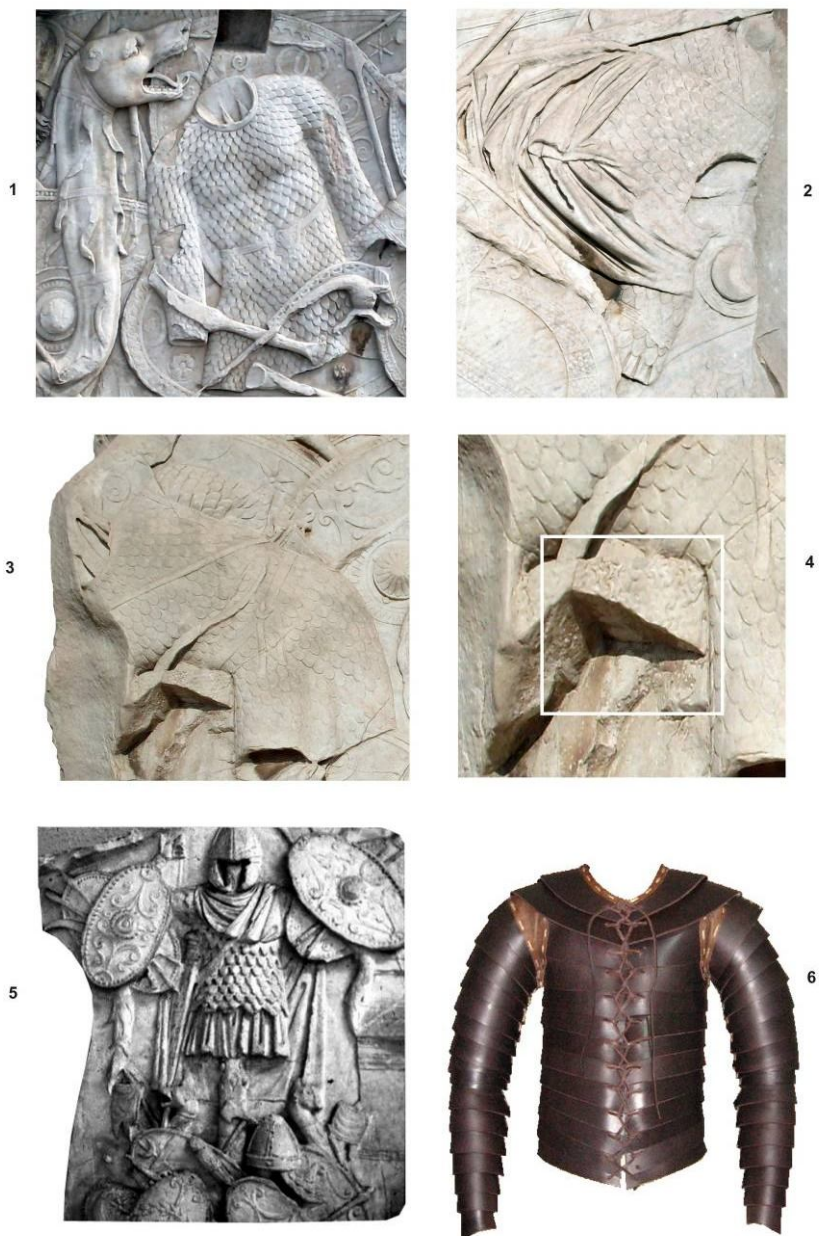
Pl. VII. Falere de la Lupu, jud. Alba (1-4); luptători daci ce poartă cuirase. Columna lui Traian, scena XXIV (5-6) (*apud* foto MNUAI, desene I. Glodariu, V. Moga – 1-4; Conrad Cichorius – 5-6)

Pl. VIII. Călăreți în armuri figurați pe plăcuțele de argint aurit din tezaurul de la Letnița (1-4); emisiuni monetare romane pe care figurează cuirase dacice (5-6. 5 a/b – sestert, *RIC* II 489; 6 a/b – dupondius, *RIC* II 582 var) (*apud Glorie* 1997 – 1-4; www.tjbuggey.ancients.info – 5-6)

Pl. IX. Columna lui Traian: detaliu scena XXIV (1); detaliu scena XXIV (2); baza, latura NE - detaliu cu *lorica squamata* (3); baza, latura NE - detaliu cu *lorica hamata* (4); baza, latura NE - detaliu cu *lorica segmentata* (5); baza, latura NV - detaliu cu *lorica segmentata* (6) (*apud* Conrad Cichorius)

Pl. X. Columna lui Traian: latura de sud-vest a bazei, *lorica squamata* (1); latura de sud-est, *lorica squamata* (2); latura de sud-vest, *lorica squamata* (3); latura de sud-vest, *lorica hamata* (4); scena LXXVIII (5); *lorica segmentata* din piele - reconstrucție TDA (6) (*apud* Conrad Cichorius – 1-5; foto Mihai Andrei – 6)

Lista abrevierilor

Acta	- Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu-Gheorghe.
ActaArch	- Acta Archaeologica. Copenhagen.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művész-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” Cluj-Napoca).
AIGS	- Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”. Târgu Mureș.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Aluta	- Aluta (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Banatului. Timișoara.
AnEtn	- Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
ARA	- Annual Review of Anthropology. Palo Alto.
Antiquity	- Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
AOG	- Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Wien.
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia/Anuarul Muzeului Național al Unirii. Alba Iulia.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
Archaeometry	- Archaeometry. Research Laboratory for Archaeology & the History of Art. Oxford.
ArhSom	- Arhiva Someșană. Arhiva Someșană. Revistă istorico-culturală. Năsăud, 1924-1940.
ArhMed	- Arheologia Medievală. Reșița-Cluj-Napoca.
ATS	- Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918”. Alba Iulia.
AUO	- Analele Universității din Oradea. Istorie, Arheologie. Oradea.
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Hunedoara.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.

BA	- Biblioteca de arheologie. Muzeul Național de Istorie a României. București.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
Barlangkutatas	- Barlangkutatas. Hoehlenforschung. Budapest (1913-1943).
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCȘS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia. Alba Iulia.
BHAUT	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Timișoara.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMMN	- Buletinul Muzeului Militar Național. București.
BMN	- Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMP	- Bibliotheca Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
Bonner Jahrbücher	- Bonner Jahrbücher. Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Köln/Bonn.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
Boreas	- Boreas. Münstersche Beiträge zur Archäologie. Münster.
BR	- Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
BS	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu.
BSNR	- Buletinul Societății Numismatice Române. Societatea Numismatică Română. București.
BSPF	- Bulletin de la Société Préhistorique Française. Paris.
BȘȘC	- Buletinul Societății Științifice din Cluj. Cluj.
BUA	- Bibliotheca Universitatis Apulensis. Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia. Alba Iulia.
CA	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
CAI	- Caiete de Antropologie Istorică. Revistă Semestrială publicată de Seminarul de Antropologie Istorică. Universitatea „Babeș-Bolyai”. Cluj-Napoca.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”. Bacău.
CB	- Caiete Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCRPM	- Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal. București.
CI	- Cercetări Istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iași.
Cibinium	- Cibinium. Analele Muzeului Etnografic „ASTRA”. Complexul Muzeal „ASTRA”. Sibiu.

CNA	- Cronica Numismatică și Arheologică. Foaie de informații a Societății Numismatice Române. București (1920-1945).
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cumidava	- Cumidava. Muzeul Județean Brașov. Brașov.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) – XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
Delfo	- Il coltello di Delfo. Rivista di cultura materiale e archeologia industriale. Roma.
Der Anschnitt	- Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau. Bochum.
DFS	- Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu.
Dolgozatok	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
EA	- Environmental Archaeology. The Journal of Human Palaeoecology. Association for Environmental Archaeology.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca.
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történelmi Múzeum. Budapest.
FSI	- Forensic Science International.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
GCA	- The Geochimica et Cosmochimica Acta. Washington University.
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main.
HTRTÉ	- A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvei. Deva (1880-1913).
IJO	- International Journal of Osteoarchaeology. United States.
Interacademica	- Interacademica. Les travaux de la VI-ème et VII-ème session annuelle Cernăuți (1999) et Mangalia/Neptun (2000) (editori: Victor Cojocaru, A. G. Korvin-Piotrovskij, Adrian Poruciu). București, 2001.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JAA	- Journal of Anthropological Archaeology.
JAR	- Journal of Archaeological Research. New York.
JAS	- Journal of Archaeological Science, Academic Press. United States.
JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston University.

JQS	- Journal of Quaternary Science.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
JSKV	- Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins. Hermannstadt (Sibiu) (1881-1922).
MA	- Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991). A continuat <i>Revista Teologică</i> , (1907-1947) și este urmată de aceeași revistă.
Marmatia	- Marmatia. Muzeul Județean Maramureș. Baia Mare.
Marisia	- Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
Materiale	- Materiale și cercetări arheologice. București.
Materijali	- Poeci ranih zemljoradnickih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju, Materijali X, Srpsko arheološko društvo. Gradski muzej, Subotica. Beograd.
MB	- Mitropolia Banatului. Timișoara.
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MI	- Magazin istoric. Revistă de cultură istorică. București.
MN	- Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Nemus	- Nemus. Alba Iulia.
Nexus	- Nexus. The Canadian Student Journal of Anthropology. Department of Anthropology McMaster University Hamilton, Ontario, Canada.
OJA	- Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc., United Kingdom.
OmIA	- Omagiu Profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și cercetări arheologice (ed. Cristian I. Popa, Gabriel T. Rustoiu). Alba Iulia, 2005.
OmPCI	- Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani (ed. Emil Condurachi, Georges Cogniot, Pavel Reiman, Stanciu Stoian). București, 1965.
OpuscArchaeol	- Opuscula Archaeologica Radovi Arheološkog zavoda. Zagreb.
PA	- Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
Partium	- Analele Universității Creștine Partium. Oradea.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PAT	- Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca.
Perspective	- Perspective. Revista Misiunii Române Unite din Germania. München.
PB	- Patrimonium Banaticum. Timișoara.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Constanța.
Potaissa	- Potaissa. Studii și comunicări. Turda.

Programm Mühlbach	- Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QSR	- Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
RM	- Revista muzeelor. București.
RMM	- Revista muzeelor și monumentelor istorice. București.
RMM-MIA	- Revista muzeelor și monumentelor. Monumente Istoricе și de Artă. București.
RVM	- Rad Vojvodanskih muzeja. Novi Sad.
Saalburg Jahrbuch	- Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg-Museums. Berlin.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului Județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
Singidunum	- Singidunum. Muzej grada Beograda. Beograd.
SJ	- Saalburg-Jahrbuch. Publikationen des Saalburgmuseums. Saalburg.
SOA	- Südostdeutsches Archiv. München.
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SMMIM	- Studii și materiale de muzeografie și istorie militară. Muzeul Militar Central. București, 1968.
SP	- Studii de Preistorie. București.
StComCaransebeș	- Studii și comunicări. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală. Caransebeș.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare. Satu Mare.
Suceava	- Suceava. Anuarul Muzeului Județean. Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu. Sibiu.
SV	- Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Hermannstadt (Sibiu).
Symposium Badener	- Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 1973.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
The Bead Journal	- The Bead Journal (din anul 1978 <i>Ornament</i>). The Bead Museum, Glendale. Arizona.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Tibiscus	- Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara (1971-1979).

TISER	- Travaux de l'Institut de Spéléologie « Emile Racovitza ». București.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Budapest.
VAMZ	- Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VHA	- Vegetation History and Archaeobotany. The Journal of Quaternary Plant Ecology, Palaeoclimate and Ancient Agriculture - Official Organ of the International Work Group for Palaeoethnobotany.
Vigilia	- Vigilia. Budapest.
VTT	- Veszprémi Történelmi Társaság Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa. Veszprém.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean. Arad.